

УДК 27-788(474.522)(049.32)

Людмила Посохова

докторка історичних наук, професорка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: lposokhova@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3338-1949>

РОЗМОВА ПРО ЗУСТРІЧ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ

Рецензія на книгу: *На перехресті культур: Монастир і храм*

Пресвятої Трійці у Вільнюсі. Бумблаускас, А., Кулявічюс, С.,

Скочилияс, І. (ред.). 2-ге, виправл. й доповн. видання.

Львів, 2019. 912 с.

Підбиваючи підсумки досягнень української історіографії за 30 років незалежності України, можна навести розлогий список монографічних досліджень, що постали як результат реалізації різних міжнародних проєктів. Бажання істориків відкинути «залізну завісу» та швидше подолати наслідки тривалої ізоляції України від світової науки спонукало до співпраці із науковцями інших країн. Перспективи

Як цитувати: Посохова, Л. Розмова про зустріч культурних традицій (Рецензія на книгу: *На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі. Бумблаускас, А., Кулявічюс, С., Скочилияс, І. (ред.). 2-ге, виправл. й доповн. видання. Львів, 2019. 912 с.). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія», вип. 63, 2023, с. 195-201.*

How to cite: Posokhova, L. Conversation about the Meeting of Cultural Traditions (Book review: *Na perekhrestii kul'tur: Monastyr i khram Presviatoi Trijtsi u Vil'niusi. Bumblauskas, A., Kuliavichius, S., Skochylas, I. (red.). 2-he, vypravl. j dopovn. vydannia. L'viv, 2019. 912 s.). The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History, no. 63, 2023, pp. 195-201. (In Ukrainian)*

© Посохова Л., 2023

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

спільних наукових розвідок приваблювали вчених, які досліджували різні періоди, хоча, вочевидь, швидше відбулись проекти, дотичні до політичної історії ХХ ст., гострих суспільно-політичних тем (історія тоталітарних режимів, Голокосту, Голодомору тощо). Водночас поступово неабиякої ваги та актуальності набули дослідження процесів синтезу/зіткнення/зустрічі культурних традицій Заходу і Сходу Європи, культурного трансферу й адаптації в контексті історичних зв'язків різних культур і субкультур. Можна назвати чимало таких міжнародних наукових проектів, які спричинили значний резонанс. Їхня реалізація, приростаючи новими завданнями, втілилась у кілька видань. Подібна історія передувала й книзі, огляд якої ми пропонуємо читачеві.

У 2017 р. в межах здійснення спільного дослідницького проекту Українського католицького та Вільнюського університетів «Православні та унійні спільноти у Великому князівстві Литовському: історія, культура, пам'ять» (2015–2017 рр.) у видавництві Вільнюського університету було опубліковано книгу литовською та українською мовами (Kultūrų kryžkelė 2017; Na perekhrestī kul'tur 2017). У ході реалізації проекту, під час конференцій та презентацій зазначеної книги у різних наукових установах України та Литви, відбулись цікаві дискусії, котрі спонукали до подальшого осмислення окреслених проблем. Нарешті, 2019 р. в серії «Київське християнство» було опубліковано друге, виправлене й доповнене видання монографії «На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі» (Na perekhrestī kul'tur 2019). Ця солідна колективна праця стала результатом зусиль 19 литовських й українських дослідників. Упорядниками виступили нині покійний професор Ігор Скочиляс з Українського католицького університету, професор Альфредас Бумблаускас і доктор Сальвіюс Кулявічюс з Вільнюського університету.

Підкреслимо, що українських та литовських науковців об'єднала ідея дослідити культурні процеси, які віддзеркалилися в історії Монастиря і храму Пресвятої Трійці у Вільнюсі. Тож початковою віхою дослідження стала поява у Вільнюсі в XIV ст. однієї з найдавніших релігійних інституцій Великого князівства Литовського — монастиря

Пресвятої Трійці (спочатку православного, а від XVII ст. унійного). Верхня хронологічна межа розвідки сягає аж середини XIX ст. Автори прагнули показати «спільноту ченців східного обряду і створені нею інституції місцем зустрічі литовського Заходу та руського (українсько-білоруського) Сходу, а також духовним центром Василянського чину і всієї Київської (Віленської) митрополії».

Книга складається з трьох частин, п'яти розділів, додатків, опублікованих джерел, ілюстрацій, покажчиків та бібліографії. Для правильного розуміння розлогого тексту й опублікованого джерельного матеріалу, читачеві варто звернути увагу на коротеньку передмову в чотири сторінки, в якій редактори сформулювали основні дослідницькі принципи. Зокрема, вони підкреслили, що розглядали «Святотроїцьку церкву й монастир як унікальний дослідницький майданчик для міждисциплінарного вивчення поліконфесійної та багатокультурної історії Великого князівства Литовського, зокрема її руського сегмента». Задля того, щоб «усунути культурно й історично обумовлені стереотипи в інтерпретації “свого”, “чужого” та “спільного минулого”, задля “осмислення спільної культурної спадщини православної та унійної громад у межах Великого князівства Литовського” в монографії було вирішено застосувати інклюзивний підхід» (Na perekhrestі kul'tur 2019, 17). Цей підхід вважаємо надзвичайно важливим для української гуманітаристики в цілому. Кожному історичному вченому відомо, що й сьогодні не подолана проблема певного «відриву» вітчизняної культурно-інтелектуальної історії від загального контексту Великого князівства Литовського. Часто-густо можна спостерігати певне ігнорування (за винятком адміністративно-політичних питань) спектру проблем культурної взаємодії та наслідків перебування українських земель у складі інших держав.

Ще одним вступним текстом книги є «Prologium: Монаша спільнота василіан у публічному просторі Вільна» (автор — Ігор Скочиляс). У ньому серед іншого йдеться про те, що в історії Святотроїцького монастиря і храму у Вільні можна виокремити сім хронологічно послідовних етапів розвитку. Відповідно до цих періодів і вибудовується архітектоніка наступних текстів книги.

У першій частині «Вільно як місце зустрічі східного і західного християнства» у хронологічній послідовності досліджено зародження християнства у Великому князівстві Литовському, заснування та історія монастиря до його ліквідації у XIX ст. Перший розділ відкриває підрозділ «Православний острів серед язичників і католиків», в якому доктор Дарюс Баронас відтворює простір *Slavia Orthodoxa* на землях Великому князівства Литовського від історії перших трьох християнських святих Вільна (православних мучеників святих Антонія, Йоана та Євстахія). На місці їхньої смерті (приблизно 1374 р.) було збудовано дерев'яний храм Пресвятої Трійці. У наступних підрозділах докторка Генуте Кіркенє та доктор Ігор Тесленко вивчають виникнення унійної ідеї та її литовську рецепцію, зокрема появу так званої «персональної унії» православної еліти, реалізацію неформальної унії на рівні монарха (або великокняжого двору), а також розглядають роль еліти в церковних процесах на прикладі діяльності князя Костянтина Острозького (у 1514 р. він фундував муровану церкву Пресвятої Трійці). Період православної історії монастиря Св. Трійці підсумовує професор Леонід Тимошенко в підрозділах «*Slavia Orthodoxa*: криза й оновлення» та «Православний монастир Св. Трійці», досліджуючи правовий статус обителі, спільноту ченців та різні аспекти її взаємин з міським соціумом тощо.

Другий розділ «*Slavia Unita* XVII–XVIII століть» починається підрозділом авторства професора Тимошенка «Дві “Русі” та релігійна полеміка наприкінці XVI — початку XVII ст.». У підрозділі «Святотроїцький унійний монастир і реформа 1617 року», котрий написали отці Чину Святого Василя Великого Павло Кречун та Василь Парасюк, становлення монастиря як центрального осередку Унійної Церкви показано крізь події життя двох насельників Святотроїцького монастиря — архимандрита обителі Йосифа Веляміна Рутського та святого Унійної Церкви Йосафата (Кунцевича). Подальші події періоду московської окупації Вільна та руйнації унійного монастиря дослідив Ігор Сkochиляс. Ці події автор вивчав крізь призму конфесіоналізації, що дозволило зробити висновок про «василіанське відродження». Інші аспекти життя монастиря у XVIII ст. (земельні

володіння, господарська діяльність, монастир як місце молитви тощо) розглянули в наступних підрозділах професор Ігор Скочиляс та докторки Юліана Тат'яніна та Оксана Вінниченко.

Перша частина книги завершується підрозділами, в яких професор Вадим Ададуров дослідив функціонування унійного монастиря у Російській імперії у XIX ст., зокрема як освітньої корпорації, проаналізував економічне життя обителі, останній період діяльності та процес закриття спочатку унійного, а потім і православного монастиря у 1865 р.

Друга частина книги являє собою сукупність досліджень різних аспектів діяльності монастиря. Ця частина надала можливість подивитись на обитель з багатьох ракурсів — і традиційних, і новаторських для української історіографії. Наприклад, доктор Мінтаутас Чюрінскас відтворює деякі складники чернечого життя на підставі латиномовних наративних пам'яток XVII ст. Професор Леонід Тимошенко всебічно дослідив діяльність братства, доктор Олег Дух проаналізував діяльність жіночої обителі, яка існувала поряд із чоловічим Святотроїцьким монастирем (1589–1841 рр.). Доктор Іван Альмес реконструював історію та діяльність друкарні та бібліотеки як важливих частин обителі. Професор Рута Янонене вивчила історію архітектурного ансамблю монастиря, численних змін екстер'єру та інтер'єру. Колектив авторів Вільнюського університету (Альбінас Кунчевічюс, Мартинас Якуліс, Юстіна Козакайте, Витауте Лукшенене) підготував підрозділ, присвячений археологічному та історико-антропологічному дослідженню монастирського некрополя.

Підсумовує монографію «Epilogus. Лабіринти пам'яті», в якому Ігор Скочиляс запропонував українську, а Альфредас Бумблаускас литовську перспективу візії минулого. У прикінцевих висновках консолідовано ідеї з усіх текстів.

В останній частині книги опубліковано 23 документи, котрі демонструють різні аспекти історії монастиря XVIII–XIX ст. Цим матеріалам передує блискучий джерелознавчий, історико-архівний та археографічний аналіз джерел (автор — Ігор Скочиляс).

Після стислого огляду цієї значної праці відповім на два питання. Чи вдалось у цій книзі підняти від набору есеїв до колективного дослідження, об'єданого однією ідеєю? Відповідь однозначно позитивна. Втім, це не означає, що в книзі досягнута абсолютна стрункість і тотожність (уніфікованість) підходів всіх авторів. Чи вдалось у цій книзі відійти від «канону» інституційної історії? Відповідь однозначно позитивна. Автори книги — історики, богослови, археологи, архітектори, культурологи, мистецтвознавці — намагались відтворити різні аспекти історії обителі, піддати критиці та переосмислити чимало питань, які порушувалися в межах усталеної традиції. Автори не прагнули будь-що подолати «канон» у гонитві за «фасадно-декларативними» методологічними новаціями. Водночас уважаємо, що авторам вдалось реалізувати інклюзивний підхід до реконструкції довгої історії монастиря і храму Пресвятої Трійці у Вільнюсі.

На завершення зазначимо, що кілька ідей, вперше висловлених у монографії, вже мали продовження. Передовсім назвемо працю професора Леоніда Тимошенка «Руська релігійна культура Вільна. Контекст доби. Осередки. Література та книжність (XVI — перша третина XVII ст.)» (Tymoshenko 2020). Принагідно зазначимо, що обидва дослідження були номіновані на здобуття Міжнародної премії імені Івана Франка. Леонід Тимошенко став лавреатом Премії.

На одній з презентацій колективної монографії професор Вадим Ададуrow і докторка Оксана Вінниченко висловили сподівання, до якого ми також приєднуємось: «це унікальне і для Литви, і для України видання не тільки матиме велике значення для богословів і гуманітаріїв наших країн, але й сприятиме зміцненню інтелектуальних і духовних взаємозв'язків між литовцями та українцями» (Na perekhrestі kul'tur 2018).

Список джерел та літератури / List of sources and literature

Kultūry kryžkelė: Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas. Red. A. Bumblauskas, S. Kulevičius, I. Skočiliasas. Vilnius, 2017.

Na perekhresti kul'tur: monastyr i khram Presviatoi Trijtsi u Vil'niusi. Red. A. Bumblauskas, S. Kuliavichius, I. Skochylias. Vil'nius, 2017. (In Ukrainian)

На перехресті культур: монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі. Ред. А. Бумблаускас, С. Кулявічюс, І. Скочиляс. Вільнюс, 2017.

Na perekhresti kul'tur: Monastyr i khram Presviatoi Trijtsi u Vil'niusi. Red. A. Bumblauskas, S. Kuliavichius, I. Skochylias. L'viv, 2019. (In Ukrainian)

На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі. Ред. А. Бумблаускас, С. Кулявічюс, І. Скочиляс. Львів, 2019.

Na perekhresti kul'tur: Monastyr i khram Presviatoi Trijtsi u Vil'niusi — prezentatsiia kolektyvnoi monografii, 10 zhovtnia 2018, <https://ucu.edu.ua/news/na-perekhresti-kulturn-monastyr-hram-presvyatoyi-trijtsi-u-vilnyusi-prezentatsiya-kolektyvnoyi-monografii/>. Data perehliadu: 08 sichnia 2022. (In Ukrainian)

На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі — презентація колективної монографії, 10 жовтня 2018, <https://ucu.edu.ua/news/na-perekhresti-kulturn-monastyr-hram-presvyatoyi-trijtsi-u-vilnyusi-prezentatsiya-kolektyvnoyi-monografii/>. Дата перегляду: 08 січня 2022.

Тимощенко, Л. *Rus'ka relihijna kul'tura Vil'na. Kontekst doby. Oseredky. Literatura ta knyzhnist' (XVI – persha tretyna XVII st.)*. Drohobych, 2020. (In Ukrainian)

Тимошенко, Л. *Руська релігійна культура Вільна. Контекст доби. Осередки. Література та книжність (XVI – перша третина XVII ст.)*. Дрогобич, 2020.

Liudmyla Posokhova

Doctor of Historical Sciences, Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: lposokhova@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3338-1949>

CONVERSATION ABOUT THE MEETING OF CULTURAL TRADITIONS Book review: *Na perekhresti kul'tur: Monastyr i khram Presviatoi Trijtsi u Vil'niusi.* Bumblauskas, A., Kuliavichius, S., Skochylias, I. (red.). 2-he, vypravl. j dopovn. vydannia. L'viv, 2019. 912 s.

Текст надійшов до редакції 20.04.2023.

The text was received by the editors 20.04.2023.

Текст затверджено до друку 03.06.2023.

The text is recommended for printing 03.06.2023.